

Ministerie van Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie

HANDBOEK GENERATIETUIN

Handreiking bij het ontwikkelen
van een generatietuin, waar
kinderen en ouderen samen
tuinieren

HANDBOEK **GENERATIETUIN**

Handreiking bij het ontwikkelen
van een generatietuin, waar
kinderen en ouderen samen
tuinieren

Beste gebruiker,

Deze handreiking wordt u mede namens Saffier – de Residentiegroep (Huize Royal) en Kinderopvangorganisatie 2Samen aangeboden. Deze partijen hebben in 2010 de eerste generatietuin van Nederland gerealiseerd. De tuin is een succes bij jong en oud! We willen met het uitgeven van deze handreiking bijdragen aan de succesvolle samenwerking tussen verzorgingshuizen, kinder- opvangorganisaties en gemeenten bij het realiseren van meer generatietuinen in Nederland.

De eerste generatietuin werd op 6 april 2010 geopend door toenmalig Minister van LNV, Gerda Verburg.

De handreiking is mogelijk gemaakt door het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie en de gemeente Den Haag. Hij is in deze vorm in beperkte oplage gedrukt en wordt daarnaast digitaal verspreid op kenniswebsites met betrekking tot kinderopvang en zorg. De handreiking is tevens te vinden op de website www.rijksoverheid.nl.

Ministerie van Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie

Gemeente Den Haag

Saffier
De Residentie
Groep

WAT IS DIT?

Dit document dient als handreiking bij het ontwikkelen van een generatietuin, waar kinderen en ouderen samen tuinieren.

Waarvoor kan ik dit gebruiken?

De handreiking kan gebruikt worden als procesinstrument, checklist, of ter inspiratie.

Voor wie is het bedoeld?

Het is een hulpmiddel voor de betrokken partijen: BSO (lees kinderopvangorganisatie), verzorgingshuis en gemeente (of NME-centrum). Het handboek is ook bedoeld ter inspiratie van anderen: leerkrachten, ouders, buurtwerkers, etcetera.

Hoe werkt het?

In de handreiking wordt onderscheid gemaakt in vijf fasen:

- 1 Visieontwikkeling: vanaf het moment van pril initiatief.
- 2 Samenwerking: vanaf het moment dat (de betrokken) partijen zich gaan inspannen.
- 3 Planvorming: vanaf het moment dat de gewenste samenwerking vastgelegd is.
- 4 Uitvoering: vanaf het moment dat de tuinvariant gekozen is.
- 5 Beheer: vanaf het moment dat de tuin in gebruik genomen wordt.

Per fase zijn de **overwegingen of te ondernemen acties** weergegeven. Bij een aantal overwegingen of te nemen acties zijn **checklists** gemaakt. Deze zijn indicatief en niet uitputtend. Ook zijn **tips** opgenomen.

WAT IS DE GENERATIETUIN?

Een generatietuin is een tuin waarin ouderen samen met kinderen van scholen of naschoolse opvang uit de buurt tuinieren. Zij verbouwen groenten en fruit, zaaien kruiden en bloemen, en oogsten en eten uit de tuin. De kinderen die naar de generatietuin komen, hebben er al een hele lesdag opzitten. Bij de generatietuin staat de beleving centraal: doen in plaats van luisteren.

Waar?

Bij een verzorgings-, of bejaardentehuis. Voor scholen en BSO's is het erg moeilijk om op korte afstand van hun locatie groen te vinden waar ze in kunnen verblijven, of mee kunnen werken. Daarentegen zijn er veel verzorgingstehuizen die een deel van de eigen grond niet benutten. Een generatietuin kan ook een oplossing bieden voor een probleem: een moestuin in plaats van een rommelig speelveld met hondenpoep.

Waarom?

Doel van de generatietuin is het groen letterlijk naar kinderen in de stad te brengen. Ongebruikte grond in de binnensteden kan worden ingezet voor deze tuinen om kinderen kennis te laten maken met de verschillende fasen en aspecten van het groeiproces. Stadskinderen komen zodoende op een leuke manier met groen en de natuur in aanraking. Spelen in het groen is niet alleen leuk, maar ook gezond. Het draagt er bijvoorbeeld aan bij dat kinderen minder snel te dik worden. Bijkomend effect is dat ze ook bewuster worden van wat ze eten. Ze weten waar het voedsel vandaan komt en hoeveel moeite het ze heeft gekost om het te laten groeien. De samenwerking tussen kinderen en ouderen in een generatietuin heeft als positief neveneffect dat het isolement waar steeds meer ouderen in verzorgingshuizen in terecht komen, wordt doorbroken. Ervaring en kennis wordt van de ouderen overgedragen op de kinderen. Kinderen en ouderen worden gestimuleerd om samen te werken.

Hoe?

Kinderen van de BSO en ouderen tuinieren in de generatietuin eenmaal in de week samen. De kinderen en ouderen worden begeleid door de medewerkers van het verzorgingstehuis en van de BSO (deze krijgen vooraf een voorbereidende workshop).

Wat kost het?

Of de aanleg van de tuin prijzig is hangt af van de huidige situatie. Het opbreken van een verhard terrein en klaar maken van de grond, kost meer dan het omspitten van een gazon. De aanleg van de tuin in Den Haag heeft ongeveer € 8000,- euro gekost. Daarnaast moet je wat kosten rekenen voor gereedschap, plantjes, zaaigoed en eventuele overige materialen.

FASE 1: VISIEONTWIKKELING

Voor een generatietuin zijn generaties nodig. Begin met het zoeken van organisaties die de generaties vertegenwoordigen, bijvoorbeeld een buitenschoolse opvang (BSO) en een verzorgingstehuis. Er kan ook worden gedacht aan een school. In plaats van een verzorgingstehuis kunnen een regulier bejaardenhuis, een buurtcentrum, of de lokale afdeling van de ouderenbond ook interessant zijn.

CHECKLIST STAPPENPLAN INITIATIEF VANUIT TEHUIS

- Informeer het personeel over het plan.
- Onderzoek de behoefte van de bewoners (eventueel via de contactpersoon of familie).
- Raadpleeg de medezeggenschapsraad (MR) (indien aanwezig).
- Bepaal of een activiteit als de generatietuin past bij de eigen visie op de activiteiten voor de bewoners.
- Beoordeel de eigen buitenruimte op de mogelijkheden een generatietuin te ontwikkelen.
- Welke organisaties in de buurt bieden BSO aan?
- Waar worden de kinderen van de BSO op dit moment opgevangen?
- In hoeverre past het beleid van deze aanbieder op onze visie op de activiteit generatietuin?
- Neem contact op met een of meerdere BSO's.
- Maak een plan en leg dat voor aan de MR.

Het initiatief tot het maken van een generatietuin kan zowel bij een BSO als bij een tehuis vandaan komen. De BSO kan actief onderzoek gaan naar een tuin bij een tehuis in de buurt die geschikt gemaakt kan worden voor het gezamenlijk tuinieren. Een tehuis met een tuin die weinig gebruikt wordt kan zelf op zoek gaan naar een BSO in de buurt. Het is slim om daarna een stappenplan te maken.

CHECKLIST STAPPENPLAN INITIATIEF VANUIT BSO

- Bepaal of een activiteit als de generatietuin past bij de eigen visie op buitenschoolse opvang.
- Informeer het personeel over het plan.
- Raadpleeg de oudercommissie.
- Onderzoek of er andere BSO's of scholen in de omgeving zijn waarmee samengewerkt kan worden.
- Maak een inventarisatie van de verzorgingshuizen of andere ouderencomplexen in de buurt.
- Welke tehuizen beschikken over een tuin of ruime buitenruimte die zij mogelijk kunnen omvormen?
- Vergelijk de mogelijkheden op basis van aantrekkelijkheid (afstand, grootte, soort bewoners / ouderen) en haalbaarheid (kosten, tijdpad).
- Neem contact op met het tehuis waar de meeste kansen liggen.
- Maak een plan en leg dat voor aan het personeel en de oudercommissie.

Hoe begin je aan zo'n project?
Begin meteen met het uitvoeren van het idee, ook al is het nog zo klein! Niet te lang praten en schrijven over een project, maar probeer meteen gesprekspartners en een mogelijke locatie te vinden.

Zorg ervoor dat het tehuis en de BSO niet te ver uit elkaar liggen. Kinderen moeten van school gehaald worden, opgevangen worden, en weer teruggebracht worden. Dat moet allemaal gebeuren tussen 15.00 en 17.00, het tijdstip dat ouders hun kinderen vaak komen halen. Afstand kan een praktische spelbreker zijn.

Kijk na of er gemeentelijk beleid is waar zo'n tuin eventueel in past. Denk aan het gemeentelijk NME-beleid, jeugdbeleid, accommodatiebeleid, beleid ten aanzien van Brede Scholen, ... Als je weinig kennis hebt van tuinieren, neem dan contact op met de plaatselijke Natuur en Milieu Educatie (NME). Zij zijn meestal bereid om op een of andere manier mee te werken. In sommige gemeenten is de NME verbonden aan de gemeente. Het is slim om hen te betrekken: zij kunnen mogelijk bijdragen aan de kosten of kunnen een andere bijdrage leveren zoals hulp bij het opzetten van de tuin of het verzorgen van trainingen voor de leidsters.

Het kan voor de gemeente of NME zinvol zijn om een draaiboek of richtlijn te maken om ad-hoc aanpak te voorkomen. De vraag naar het starten van een generatietuin kan zich immers vaker voordoen. Zorg ervoor dat er vanuit alle organisaties één contactpersoon is.

Als het gelukt is om contact te leggen tussen BSO en tehuis, stem dan de verwachtingen op elkaar af en beoordeel of jullie een goede 'match' zijn.

CHECKLIST ROL GEMEENTE OF NME-CENTRUM

- Welke collega's worden betrokken? Is het NME-centrum onderdeel van de gemeente?
- Wie wordt contactpersoon naar buiten en coördinator binnen de gemeente?
- Neemt de gemeente een actieve of volgende rol?
- Welke randvoorwaarden stelt de gemeente?
- Op welke momenten wil de gemeente haar goedkeuring kunnen geven?

Vraag jezelf een aantal zaken af:

- Past het (pedagogisch) plan van de BSO bij de doelstelling, ruimteaanbod en overige concrete wensen van het tehuis?
- Is het tehuis bereid om een deel van de buitenruimte in te richten als generatietuin?
- Wat is jullie visie ten aanzien van de opvang, de activiteiten en samenwerking?
- Wat zijn de voorwaarden op basis waarvan jullie bereid zijn te gaan samenwerken?
- Hoeveel kinderen zouden van de activiteit en tuin gebruik willen maken? Hoeveel kinderen kunnen per keer langskomen? Welke (wat voor soort ouderen) ouderen zouden samen met de kinderen aan de activiteit generatietuin willen deelnemen?
- Gaat de BSO ook kinderen van andere BSO's of scholen meenemen?
- Gaan we er financieel uitkomen?

Overleg met de leidinggevenden van de betrokken instanties. Maar betrek ook de betrokken uitvoerders (activiteitenbegeleiders van BSO en tehuis) zeer nadrukkelijk. Zij moeten de generatietuin dragen! En als de uitvoerenden niet expliciet enthousiasme tonen, zal de tuin niet van de grond komen. Er moet enthousiasme zijn bij beide betrokken instanties.

Het resultaat van de fase visieontwikkeling is een inspanningsverplichting. Deze is nog niet bindend. Als je er in de volgende fase niet uitkomt kunnen jullie afscheid nemen zonder verplichtingen. Indien gewenst kan men de afspraken (de inspanningsverplichting) schriftelijk vastleggen in een intentieovereenkomst. Verken eventueel ook de voorwaarden om te komen tot een samenwerkingsovereenkomst en welke stappen jullie willen nemen om te komen tot een *point of no return*. Bespreek de taken en verantwoordelijkheden samen en benoem één persoon tot trekker / projectleider.

INTERVIEW MET ELSIEN SMIT, TEAMLEIDER KICKS VAN KINDEROPVANG zSAMEN

'KICKS coördineert het activiteiten aanbod voor kinderen van de buitenschoolse opvanglocaties (bso's) van zSamen. Regelmatig vernieuwen wij het aanbod van de activiteiten; hierin speelt de mening van de kinderen een zeer belangrijke rol.

Aan het generatietuinproject, hebben twee verschillende bso's deelgenomen. Met name kinderen uit de oudste groep (8-13 jaar) kozen er vaak voor om mee te gaan.

De eerste generatietuin van Nederland is een succes. Wat zien de betrokken partijen bij de Scheveningse tuin als belangrijkste tip of leerervaring?

De eerste bso bezocht de tuin met name in het voorjaar (maart t/m juni). De nadruk lag vooral op het tuinieren.

De tweede bso bezocht de generatietuin een stuk langer, en gaan nu nog steeds al meer dan een half jaar iedere week met veel plezier naar Huize Royal. Wanneer er niet getuinierd kan worden (zoals in de winterperiode), worden er samen met de bewoners van Huize Royal andere activiteiten ondernomen, variërend van koekjes bakken tot kerststukjes maken.

Zowel de kinderen als de ouderen genieten ervan samen bezig te zijn. Middels de activiteiten wordt snel en makkelijk contact met elkaar gelegd. Kinderen zijn heel open en vragen van alles aan de ouderen. Veel kinderen waren nog niet eerder in een verzorgingstehuis geweest en veel dingen die ze zagen waren nieuw voor hen. Zo wilden ze van alles weten over de rollators en de elektrische rolstoelen, bijvoorbeeld over hoe hard die konden rijden en of ze er misschien zelf ook even op mochten...

Bij het zoeken naar een geschikte bso hebben we heel nadrukkelijk twee pedagogisch medewerkers betrokken, van wie er één geregeld activiteiten onderneemt met kinderen en ouderen, en waarvan de ander groene vingers heeft. Zij wisselen elkaar af en zijn zeer betrokken bij het project, de kinderen, en Huize Royal.

Terugkijkend op dit bijzondere project heb ik gemerkt dat overleg met leidinggevenden van bso's onontbeerlijk is, maar dat het net zo belangrijk is om de pedagogisch medewerkers van meet af aan bij het traject te betrekken. Zij voeren de activiteiten immers uit en zullen een eigen draai moeten geven aan de uitvoering, afhankelijk van de wensen van de kinderen en de ouderen. Het is een 'must' om te kunnen improviseren en om jezelf flexibel op te kunnen stellen.

Wordt er aan deze voorwaarden voldaan, dan is het zeker de moeite waard om een generatietuin op te zetten.

Gezien het succes van onze huidige generatietuin, zullen wij zeker proberen deze pilot zo lang mogelijk te blijven continueren!'

FASE 2: SAMENWERKING

Zoek niet in eerste instantie naar geld. Je hebt maar weinig nodig, vooral enthousiasme is belangrijk! Bespreek daarom eerst de mogelijkheden van samenwerking, en niet meteen de kosten.

Als je elkaar als partners gevonden hebt, de intentie hebt uitgesproken een tuin te willen maken en de locatie is geschikt bevonden, is het slim om de samenwerking te intensiveren. Voor het slagen van het project is het belangrijk dat de coördinator probeert vanuit alle geledingen betrokkenen in een werkgroep te krijgen in verband met het draagvlak (denk aan leidsters van de BSO, activiteitenbegeleiders van de verzorging, NME-docent, eventueel een ouder, iemand van de gemeente, buurtbewoners...). Maak gebruik van ieders kwaliteiten en netwerken en zorg dat iedereen enthousiast blijft. Ook tegenslagen overwin je dan met elkaar.

Hoewel het aanleggen en gebruiken van een generatietuin niet veel hoeft te kosten, is het wel belangrijk om samen te bespreken welke partij (welk deel van de) investering gaat plegen.

De grond waarop de generatietuin wordt aangelegd zal in de meeste gevallen eigendom zijn van de zorginstelling. Daarmee is de zorginstelling feitelijk ook eigenaar van de tuin. Benoem dat samen: dat voorkomt complexe juridische constructies en problemen bij beëindiging van het gebruik van de tuin. Als de zorginstelling ook het gebruiksklaar maken of de aanleg van de tuin (voor)financiert, kan je met de BSO afspreken dat zij een deel bijdraagt of jaarlijks wat aan 'huurkosten' betaalt.

A photograph of a garden bed with young plants and various gardening tools. In the foreground, there is a black tray with several purple and pink plastic pots. A clear plastic container is also visible. To the right, a blue watering can, a blue bucket, and a white shovel are placed on a concrete path. The garden bed contains dark soil and several young green plants with yellow flowers. A white wooden crate is also present, containing an orange bucket and a white shovel.

Wellicht is het mogelijk om voor de aanleg van de generatietuin gebruik te maken van subsidies. Zorg ervoor dat iemand in de organisatie weet hoe je subsidiegeld kunt aanvragen.

Bespreek ook de risico's samen. Hoe zit het met het draagvlak onder het personeel? Welke knelpunten zien zij? Om te voorkomen dat de tuinactiviteiten als opgelegd worden ervaren, is het nodig om direct met de mensen van de werkvloer te bespreken wie de kinderen en ouderen begeleidt. De begeleiders moeten zelf ook vieze handen willen maken, anders werkt het niet.

Werk de inhoudelijke samenwerking uit samen met het personeel van beide organisaties. Zorg dat de werkgroepvergaderingen op tijd en in overleg worden gepland. Maak samen een visie op de gewenste activiteit en bepaal welke tuinvarianten in aanmerking komen. In een generatietuin kunnen kinderen en ouderen samen tuinieren: bedenk of het een moestuin met groenten en fruit moet worden, of dat je ook ruimte met bloemen wilt om te plukken, of een tuin die is ingericht om veel vogels of insecten te lokken? Onderzoek bij de ouderen van het tehuis maar ook bij de ouders van de kinderen welke behoeften zij hebben.

Vraag je af hoe je de opvang (tuin en activiteit) aantrekkelijk maakt voor de BSO en de bewoners van het tehuis.

- Wie heeft de lead bij de activiteiten in de tuin?
- Hoe vaak brengen de kinderen een bezoek aan de tuin?
- Hoe worden de ouderen bij de tuin betrokken?
- Wat zijn de opties in schoolvakantieperiodes, kan er dan vaker naar de tuin gekomen worden of juist niet?
- Wie onderhoudt de tuin als er door vakanties juist geen kinderen komen? Heeft het tehuis een vaste hovenier die ook in de generatietuin wil bijspringen?
- Wat doen we in de tuin in de winter?
- Is er een ruimte waar de kinderen bij slecht weer binnen een activiteit kunnen doen?
- Is er voldoende werkmateriaal?
- Zijn er NME-docenten die het leuk vinden om leidsters een training te geven of op de tuin regelmatig te helpen?

Goede tuingrond bestaat uit zand, klei en veen. Het voordeel van zand in de grond is dat de grond voor kinderen makkelijk te bewerken is. Een zuivere zandgrond heeft als nadeel dat het water direct in wegzakt, terwijl bij een zuivere kleigrond het water juist heel moeilijk in de grond kan dringen en deze grondsoort is voor kinderen moeilijk te bewerken. Humus in de grond zorgt ervoor dat het regenwater niet direct wegzakt. Een juiste bemesting zorgt ervoor dat de grond vruchtbaar blijft.

Als je een tuin wilt gaan aanleggen bij een nieuwbouwcomplex, dan is er voordat er gebouwd is een geschiktheidsverklaring door de gemeente afgegeven. Aannemers moeten dit voor het bouwen aanvragen. De tuin bevat dan vaak bouwgrond en is vaak niet van goede kwaliteit. Vaak wordt deze grond eerst afgegraven en met nieuwe grond gevuld. Voordat de grond getransporteerd mag worden van A naar B moet deze schoon verklaard zijn. En als er straks getuinierd wordt en je wil de groenten kunnen eten, is het goed om te weten hoe het met de kwaliteit van de bodem gesteld is. Bij de gemeente kun je informatie inwinnen bij het Bodeminformatiepunt, bijvoorbeeld of er een geschiktheidsverklaring of schoongrondverklaring is afgegeven of welke bedrijven er vroeger op het terrein hebben gestaan.

CHECKLIST TUIN

- Is de buitenruimte of tuin groot genoeg?
- Is het goed bereikbaar?
- Wat voor grond is het? Niet te droog, te kleiig?
- Is er zon, maar ook gedeeltelijk wat lichte schaduw?
- Is er een schoongrondverklaring?

Als je bij een bestaand gebouw een tuin wilt aanleggen en er is geen recente verklaring, dan is het belangrijk een erkend adviesbureau en laboratorium in te schakelen om de grond te onderzoeken. Anders kan de gemeente een eventuele verklaring afkeuren.

Het resultaat van deze fase is een samenwerkingsovereenkomst. In principe is dit een overeenkomst tussen de zorginstelling en de BSO. Als gemeente of NME een vaste rol willen bij de ontwikkeling en het gebruik van de tuin, kunnen zij ook aan de overeenkomst worden toegevoegd.

Neem een aantal punten in de overeenkomst op:

- Deelnemende partijen
- Overwegingen en doelstellingen voor de samenwerking
- Looptijd, eventueel opmerkingen over ontbinding van de samenwerking
- Wijze van dienstverlening en samenwerking
- Afspraken over de fysieke ruimten voor opvang
- Afspraken over de financiering

Behalve subsidies kunnen bedrijven bijdragen aan de generatietuin. Onderzoek de mogelijkheid om de tuin te laten sponsoren. Bijvoorbeeld het zaaigoed, het tuingereedschap of andere benodigdheden. Het is goed mogelijk dat een tuincentrum wil bijspringen.

INTERVIEW MET BERTHE SCHIPPERS, CONSULENT (BUITENSCHOOLSE) NATUUR EN MILIEU-EDUCATIE VAN DE GEMEENTE DEN HAAG:

De eerste generatietuin van Nederland is een succes. Wat zien de betrokken partijen bij de Scheveningse tuin als belangrijkste tip of leerervaring?

‘Wat ik anders zou doen als we opnieuw een generatietuin zouden opzetten? Ik zou duidelijk één coördinator of projectleider voor de tuin aanwijzen. En dan doel ik op de uitvoering van het plan. Nu hebben de BSO en het verzorgingshuis vooral bij het ontwikkelen van het plan contact gehad. Dat is uitstekend, alle betrokkenen raakten enthousiast. Maar die betrokkenen bleken vooral de bedenkers van het plan. Naar mijn idee is het belangrijk dat je de pedagogische medewerkers van de BSO die de activiteiten gaan uitvoeren bij de ontwikkelfase betreft. Dat is nu niet gebeurd en ik denk dat dat de voornaamste reden is waarom de samenwerking met de eerste BSO stroef verliep.

Later heeft het verzorgingshuis een coördinator aangesteld, die niet alleen enthousiast was over het plan, maar ook overzicht had van de taken die moesten worden uitgevoerd. Zij stuurde de ouderen en kinderen echt aan. Zij was enthousiast, bezat de kennis van wat er gedaan moest worden, en nam de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van de dagelijkse taken op zich. Dat is goed. Bij een volgende generatietuin zou ik de verantwoordelijkheid voor de uitvoering in eerste instantie leggen bij degenen waar de tuin aangelegd wordt. Als zij weten wat er gedaan moet worden, kunnen er taken worden overgedragen, allereerst aan de begeleiders van de BSO, en later misschien zelfs aan de ouderen. Loopt een generatietuin goed, dan is het tijd verantwoordelijkheden over te dragen, en kan de coördinator zich voor een nieuwe taak inzetten.’

FASE 3: VORMGEVING

Bij het vormgeven van een generatietuin zijn een aantal voorwaarden van belang:

- Een afgebakend stuk grond dat alleen voor de generatietuin is
- Een pad door de tuin, dat ook toegankelijk is voor mensen in een rolstoel of met een looprek of rollator
- Zaden en planten
- Goed gereedschap en een plek om deze op te bergen
- Een plek voor bankjes waar ouderen en kinderen kunnen zitten
- Een werktafel of picknicktafel waar de ouderen en de kinderen samen aan kunnen werken
- Een watertoevoer dichtbij de tuin, zodat ouderen en kinderen de planten water kunnen geven.

Je kunt een plaatselijke hovenier of tuincentrum vragen om de generatietuin te sponsoren (uiteraard mag hij daarmee reclame maken) door te helpen met het maken van een tuinontwerp, het grondverzet (indien nodig) het plantklaar maken van de plantvakken of het aanleggen van de bestrating. Als geen sprake is van sponsoring, vraag dan om een duidelijke offerte en bespreek de prijs. Het NME-centrum kan ook adviseren over de inrichting van de tuin. Of denk eens aan studenten van een 'groene' opleiding, als tuin- en landschapsinrichting?

Zorg dat je vooral regelmatig in de publiciteit komt (wijkkrant, plaatselijke krant, schoolkrant, infobulletin van de school en de betrokken kinderopvang) en communiceer over het project. Dat vergroot het draagvlak. Laat ook de omwonenden eens met het plan voor de tuin en de kinderen en ouderen kennis maken, door af en toe een informatieavond te plannen. Intern: Houd als directeur (BSO of zorginstelling) vooral ook contact met de werkgroep en draag waar mogelijk regelmatig je steentje bij.

Hoe kom je (ook op de lange termijn) aan de benodigde financiële middelen?

Door meer bekendheid te geven aan het project kan je in beeld komen bij de gemeente en kan je wellicht profiteren van subsidies die voor natuur en milieu, groenvoorziening, leefbaarheid of jongerenwerk zijn bedoeld. Ook bij het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen zijn subsidiemogelijkheden. Die kun je gebruiken voor het opzetten van een generatietuin. Subsidieregelingen gaan soms maar tijdelijk open of kennen een plafond, of er moet aan strenge regels worden voldaan. Laat je hierdoor niet afschrikken. Misschien lukt het om een sponsor aan te trekken. Als de tuin eenmaal is aangelegd vallen de jaarlijkse kosten daarna overigens erg mee: het gaat dan vooral om zaaigoed en werkmateriaal.

TIPS

- Maak een plattegrond van de tuin op schaal.
- Teken daar als eerste de paden op in.
- Zorg voor brede paden tussen de plantbedden, minimaal 1 meter breed.
- Maak de bedden niet breder dan 1.20 meter. Op die manier kun je er vanaf 2 kanten gemakkelijk bij.
- Het werkt in de praktijk het prettigst om rechthoekige plantbedden te maken.
- Werk met hoogteverschillen of verhoogde bakken in de tuin, zodat mensen met een rolstoel of rollator ook kunnen voelen en ruiken.
- Plaats een hekje aan de rand van de tuin, waar de ouderen tegen aan kunnen leunen of zich aan vast kunnen houden om naar de tuin te kijken, zorg voor wat bankjes.
- Zorg dat er een ruimte binnen beschikbaar is waar de ouderen en kinderen samen de groente kunnen schoonmaken en verwerken.
- Kies een zonnige plek voor de moestuin.

INTERVIEW MET LAUREEN VAN DEN AREND, BEGELEIDER GENERATIETUIN NAMENS HUIZE ROYAL

De eerste generatietuin van Nederland is een succes. Wat zien de betrokken partijen bij de Scheveningse tuin als belangrijkste tip of leerervaring?

‘Ik ben bij de generatietuin betrokken geraakt toen we na de prachtige opening in een impasse terechtkwamen. Het enthousiasme bij de bejaarden en de kinderen verdween en de tuin dreigde ten onder te gaan. Dat leek me zonde. Ik kom uit een tuindersfamilie en heb nog steeds groene vingers. Op de vraag of ik de tuin wilde ondersteunen, heb ik dan ook onmiddellijk enthousiast gereageerd.

Uit de reactie van de BSO waar we uiteindelijk niet mee verder zijn gegaan, heb ik kunnen opmaken dat zij onder andere de ontvangst in het verzorgingstehuis wat te karig vonden, en dat zij soms niet wisten wat er die week in de tuin diende te gebeuren. Vanaf het moment dat ik erbij betrokken was, heb ik de BSO wekelijks ontvangen. Natuurlijk, wij moesten veel leren, en het kan inderdaad voor zijn gekomen dat er een enkele keer onduidelijkheid is geweest over het programma van die week. Toch zie ik een belangrijk verschil tussen de eerste en tweede BSO: enthousiasme.

Dat enthousiasme was er bij tweede BSO meer. De kinderen waren onbevangen, vroegen bijvoorbeeld wat de bejaarden mankeerden, en of ze aan de rolstoel mochten zitten. De bewoners vonden het gezellig als de kinderen kwamen. Dat gold ook voor de contactpersonen, familieleden, kinderen van de bewoners, die soms zelfs hun bezoek op de tuin afstelden. Er is al veel gezegd over het belang van natuur voor kinderen. Ik wil nu benadrukken dat de generatietuin ook zeker een meerwaarde heeft voor de bejaarden. Zo werden er af en toe producten geoogst waarmee vervolgens maaltijden zijn bereid. Dat draagt bij aan het in stand houden van de zelfredzaamheid van bejaarden die lichamelijk achteruitgaan. Voor dementerende bejaarden doet de tuin, en het bereiden van maaltijden, denken aan vroeger. Het bereiden van een maaltijd en het werken in een tuin zijn handelingen die zo diep verankerd zijn in een lichaam, dat ze allerlei oude verhalen oproepen.

Enthousiasme, dat is de cruciale term bij zo’n project. En als leiding moet je dat enthousiasme kweken en onderhouden, bij de kinderen en bij de bejaarden. Voor dementerende bejaarden is het vooral belangrijk dat je ze motiveert die oude verhalen te vertellen. Ook daar heb je enthousiasme voor nodig. Maar dan kun je ook veel bereiken. Het is zelfs voorgekomen, dat we een bejaarde dochter van een aardappelteler konden vragen wanneer de aardappels geoogst moesten worden. Wij wisten de datum niet zeker, zij wel. En ze had gelijk, we hebben een berg geoogst.

Het project draait nu zo goed, dat ik het werk heb kunnen overdragen aan collega’s. Hoewel ik er volledig op vertrouw dat zij het werk goed doen, zal ik nog wel af en toe gaan kijken. Om van de tuin te genieten, en nog een beetje de vinger aan de pols te houden.’

FASE 4: UITVOERING

Als er nog geen tuin is maar andersoortige buitenruimte zoals parkeerterrein moeten de volgende stappen gezet worden:

- oppervlakte verwijderen
- grondmonster laten nemen: schoongrondverklaring nodig ivm afvoeren grond
- nieuwe grond laten aanvoeren
- afbakening: hek eromheen
- paden aanleggen
- plantvakken maken

Als er al een tuin is waarvan een deel voor de generatietuin wordt:

- afbakening: hek eromheen
- grond verbeteren met compost
- paden aanleggen
- plantvakken maken

Controleer de offerte van de aannemer of hovenier en geef opdracht. Zorg voor een haalbaar tijdspad bij het maken van de tuin. Er wil nogal eens een verschil zijn tussen de planning en doorlooptijd van realisatie, en het vooruitzicht van kinderen. Als kinderen enthousiast zijn, moet je dat enthousiasme kunnen omzetten in daden. Dan moet de tuin niet pas een jaar later zijn beslag krijgen. Is de tuin in de basis aangelegd dan kunnen de docent NME, groepsleiders van de buitenschoolse opvang en het verzorgingstehuis een stappenplan opzetten. Hierin kan een teeltplan opgenomen worden. Dat is een overzicht van welke groenten er worden gezaaid, in welke periode ze groeien, en wanneer er geoogst kan worden. Met een teeltplan kunnen de groepsleiders precies zien wat en waar er gezaaid moet worden.

CHECKLIST GEREEDSCHAP

- gewone hark met rechte tanden
- kleine handhark
- plantschepje
- schoffel
- eventueel een schop
- pootlijn
- zaaibakje
- snoeischaar
- gieter met broeskop
- meetlat

In een moestuin moet de grond eerst bemest worden. Gebruik hiervoor bemeste tuingrond (compost), die te verkrijgen is bij een tuincentrum. De grond moet gespit worden en vermengd worden met de compost. Een halve m³ compost per 10 m². Bloemen hebben aanzienlijk minder voeding nodig dan groenten. Niet alle groenten gebruiken dezelfde voedingsstoffen. Pompoenen gebruiken bijvoorbeeld veel mest en bonen maar heel weinig. Plant of zaai niet ieder jaar dezelfde producten op dezelfde plek in de tuin. Doe aan wisselteelt.

Op een moestuin kun je van alles zaaien of planten, maar het belangrijkste is dat je producten uitkiest die de gebruikers (denk vooral aan de kinderen!) lekker vinden of die je wilt verwerken.

Enkele voorbeelden kunnen zijn: tomaat, sperziebonen, bruine bonen, tuinbonen, radijs, bietjes, snijbiet en suikermais. Leuke bloemen die meestal goed groeien zijn goudsbloemen, afrikaantjes, zinne'a's, godetia, cosmea, gipskruid, zonnebloemen en kattenstaart. Vooral kruiden (munt, bieslook, basilicum) doen het vaak erg goed in een verhoogde bak. Maar let er dan wel op dat ze voldoende water krijgen. Een verhoogde bak droogt snel uit!

Zorg voor een droge opslagplaats voor het gereedschap en maak het regelmatig schoon zodat het lang mee kan gaan. Gereedschap speciaal voor kinderen lijkt vaak veel op speelgoed en gaat wat gemakkelijk kapot, maar is voor de kinderen vaak wel het aantrekkelijkst.

Zorg ervoor dat je de kinderen goed ontvangt. Voor bejaarden is een koekje misschien niet belangrijk, maar voor kinderen die uit school komen kan zo'n extraatje juist aantrekkelijk zijn. Je moet kinderen ook verleiden mee te komen naar de generatietuin, anders is de kans groot dat ze na een paar keer op de BSO blijven.

Kinderen kunnen vies worden van het werken in de tuin! Meld dat vooraf aan de ouders of zorg voor overalls in kindermaten zodat ze de kleding kunnen beschermen.

Het is handig dat een docent van de NME betrokken is bij de tuin. De docenten hebben ervaring met het lesgeven aan schoolgaande kinderen en hebben expertise in het begeleiden van groepen kinderen. Daarnaast hebben zij kennis van planten en tuin-technische vaardigheden, die belangrijk zijn bij het tuinieren. De docent NME kan de eerste paar keer bij de activiteit aanwezig zijn, zodat zij samen met de groepsleiders de tuin gaan bewerken. Op deze manier ervaren de groepsleiders hoe het is om te tuinieren en de kinderen en ouderen te begeleiden. De docent NME kan dan langzaam een stapje terug nemen.

Als je andere vrijwilligers bij het project wilt inzetten, denk dan eens aan buurtbewoners. Maar ook is het leuk om met jongeren te werken, bijvoorbeeld via maatschappelijke stage van middelbare scholen, of door het inzetten van AOC's of pabo's, of door het organiseren van een communityweek etcetera.

HET WERKEN IN DE TUIN

Zaaien

Om te zaaien heb je de volgende voorwerpen nodig: pootlijn, zaden, zaaibakjes meetlat etc. Verdeel de groep kinderen in kleine groepjes of tweetallen en laat een oudere hen helpen. Zo kunnen ze samenwerken en van elkaar leren. Als de bedden zijn gemaakt moeten de pootlijnen worden gemaakt om de zaadjes in een rechte lijn te zaaien. Hierdoor weet je waar je wat hebt gezaaid. Afhankelijk van de breedte van het bed kun je meerdere pootlijnen uitzetten. Op een bed van 1 meter breed kunnen 3 pootlijnen gemaakt worden. Laat de kinderen langs de lijn een geul maken van ongeveer 3 cm diep. Zet een bordje met de naam erop van wat je hebt gezaaid aan het begin en eind van pootlijn. Zaaï altijd héél dun! Bedenk dat er een flinke plant kan groeien uit één zaadje. De planten hebben ruimte nodig om te kunnen groeien. De geul moet nu dicht geschoven worden met aarde. Daarna wordt de grond met de vlakke hand licht aangedrukt (vooral niet te hard), dit noemen we stempelen. Ook kunnen er plantjes in een kweekbak voorgekweekt worden. Bij een tuincentrum kun je een kweekkasje halen. Hierbij moeten nog zaadjes en compost aangeschaft worden.

Plantjes planten

In de tuin kun je ook plantjes planten die je bijvoorbeeld in een tuincentrum hebt gekocht hebt. Zorg voor het planten dat de kluitjes goed nat zijn. Plaats een aantal plantjes langs de pootlijn. Er moet steeds voldoende ruimte zitten tussen twee plantjes, afhankelijk van de soort al gauw 25cm. Graaf op de plek waar een plantje moet komen een gat zodat het kluitje er inpast (het plantje even opzij leggen). Als de grond erg droog is dan eerst het kluitje vol met water gieten. De bovenkant van het kluitje moet gelijk komen met de grond. Schuif met twee handen grond om het plantje en druk stevig aan.

Onkruid

Na een aantal weken zal het onkruid in de tuin gaan groeien. Je hebt emmers nodig om het onkruid in te doen bij het wieden en een schoffel om het onkruid los te maken. Kijk met de kinderen goed naar welke gezaaide plantjes opgekomen zijn en welke plantjes onkruid zijn. De onkruidplantjes moeten er met wortel en al uitgehaald worden. Je kan dat direct met de hand doen, of eerst een schoffel gebruiken. De onkruidplantjes verzamelen in de zaadbakjes of in emmers. Het is handig om van te voren af te spreken waar de bakjes of emmers worden geleegd. Gebruik na het schoffelen of onkruid wieden een hark om de grond weer egaal te maken. Door de hark naar je toe te halen kun je steentjes, stokjes en bijvoorbeeld los onkruid uit de tuin harken. Blijf bij het harken rechtop staan en hark niet te ver van je af. Tijdens het harken loop je achteruit.

FASE 5: GEBRUIK EN BEHEER

Als de tuin is aangelegd en aangeplant, moet deze onderhouden worden. De kinderen brengen wekelijks een bezoek aan de tuin. Met behulp van het teeltplan wordt duidelijk wat zij kunnen doen.

Kinderen moeten voorbereid worden op het samenwerken met bejaarden. Van te voren kunnen de medewerkers de betrokkenen inlichten. Vertel kinderen wat ze te wachten staat bij de ouderen, zoals hardhorendheid, en ook over eventueel afwijkend gedrag. Leg de ouderen uit dat kinderen druk kunnen zijn, snel afgeleid zijn maar dat dit niet betekent dat ze ongeïnteresseerd zijn. Laat ouderen ook hun verhalen vertellen. Het blijkt dat tuinieren bij ouderen veel oproept. Geef hen de mogelijkheid te vertellen.

Om het enthousiasme van kinderen vast te houden, is het belangrijk dat de betrokken medewerkers zelf enthousiast blijven. Als een oogst mislukt, hoeft dit nog niet een mislukte middag op te leveren. Wie goed kan uitleggen waarom iets mislukt, zorgt ervoor dat de kinderen met een goed verhaal naar huis gaan.

Er zijn heel veel activiteiten naast het daadwerkelijke tuinieren te bedenken met de kinderen en ouderen. Bijvoorbeeld het bekijken van beestjes in de tuin, maar denk ook aan het plukken van bloemen en het maken van een boekje, of het verzamelen van lavendel voor geurzakjes en geurzakjes maken, het maken en ophangen van een nestkast, vogelvoederhuisje of vetbollen... Ook kunnen de kinderen tuingerelateerde knutselactiviteiten doen zoals het maken van bordjes voor de geplante groenten en kruiden, het knutselen van papieren bloemen, het beschilderen van bloempotten.. En extra leuk is natuurlijk als er gekookt kan worden met de producten uit de tuin: het beleggen van een broodje gezond, soep maken, of stampot.

Do's

- Het is belangrijk bij het enthousiasmeren van de kinderen, dat je producten plant die ze lekker of leuk vinden bijvoorbeeld zelf aardbeien kweken of bloemen zaaien.
- Kinderen vinden het leuk om hun eigen gezaaide producten mee naar huis te nemen en aan ouders of familieleden te laten zien.
- Zorg ervoor dat er met slecht weer een alternatief programma is. Bijvoorbeeld koekjes bakken, dat kan de onderlinge betrokkenheid tussen de kinderen en bejaarden versterken.
- Als kinderen in hun vrije tijd tuinieren is het leuk dat ze kunnen experimenteren in de tuin. Hierbij is het wel belangrijk om afspraken te maken binnen welke grenzen ze dit kunnen doen.
- Kinderen vinden het leuk om samen iets te vieren, bijvoorbeeld als je groente gaat oogsten. Je kunt bijvoorbeeld soep maken en dit gezamenlijk opeten. Organiseer eens een oogstfeest aan het eind van het seizoen! Maar houd je aan de afspraken. Als je kinderen belooft met tomatensoep te maken dan moet je die soep ook maken. Kinderen onthouden alles en hechten waarde aan wat je met ze hebt afgesproken. Ogenschijnlijk kleine beloftes kunnen voor kinderen zeer belangrijk zijn.

- Kinderen kunnen kleine beestjes in de grond vies vinden. Maar veel hangt ook af van hoe de begeleiding omgaat met de beestjes in de tuin. De kinderen en de ouderen kunnen samen de planten in de tuin gaan bekijken. Wat voor diertjes leven er op de planten? Met loeppotjes en loepjes kunnen ze de diertjes nog beter bekijken. Op een zoekkaart (te verkrijgen via de NME) kun je de diertjes vinden. Laat de ouderen eens vertellen welke functie deze diertjes hebben.

CHECKLIST DAGELIJKSE AFSPRAKEN

Maak samen afspraken over het netjes achterlaten van de tuin na het bezoek: het opruimen van het gereedschap, het aanvegen van de paden en opruimen van het onkruid, et cetera.

Denk ook aan:

- Communicatie naar de kinderen en de ouders
- Het openen en afsluiten van de tuin: wanneer is de tuin open om er een bezoekje aan te brengen?
- Gebruik van elkaars spullen
- Aanvullen van gebruikt materiaal
- Gebruik van apparaten
- Klachten
- Schade
- ...

Evalueer de samenwerking tussen BSO en tehuis na bijvoorbeeld een half jaar. Als de samenwerking minder soepel loopt dan verwacht, spreek dat dan uit en zoek samen naar een oplossing. Maak er een gewoonte van om daarna ieder (school)jaar te evalueren en bevestig ieder jaar opnieuw de samenwerking. Leg dit ook vast. Het zou jammer zijn als de BSO na verloop van tijd met de kinderen een andere activiteit wil ondernemen en het tehuis met de tuin alleen achter blijft. Overweeg eventueel een andere dag de tuin te bezoeken met een andere groep kinderen. Bespreek ook jaarlijks welke kosten gemaakt moeten worden, bijvoorbeeld voor gereedschap of zaaigoed, en spreek af wie daaraan hoeveel bijdraagt.

Colofon

Deze handreiking is uitgegeven door:

Ministerie van Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie
Gemeente Den Haag, Milieu-educatie
Kinderopvang 2Samen
Saffier - de Residentiegroep

p/a Ministerie van EL&I
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

www.rijksoverheid.nl

Redactie

Corine Verspeek

Grafische vormgeving

Zeevonk grafisch ontwerp, Den Haag

Fotografie

Anja Roest
Rene de Gilde
Marcel van den Bergh
Zeevonk grafisch ontwerp

